

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства значна увага приділяється вихованню моральних якостей та розкриттю творчих можливостей майбутнього вчителя. Особливістю сучасної педагогічної освіти є те, що студенти повинні отримати не лише якісні знання та вміння з фаху, а й виробити ціннісні орієнтири, які ґрунтуються на морально-етичних імперативах інноваційного освітнього процесу та сприяють їхньому професійно-творчому розвитку в майбутній професійно-педагогічній діяльності. Підвищення якості професійної підготовки вчителя значною мірою залежить від ступеня оволодіння та засвоєння ними ціннісних орієнтацій та оволодіння ними, формування професійних цінностей і переконань, які ґрунтуються на аксіологічному підході.

Аналіз попередніх досліджень свідчить, що значний доробок у царині аксіологічної проблематики презентований зарубіжною філософською та культурологічною думкою, зокрема, працями М.Бердяєва, М.Вебера, А.Вебера, В.Віндельбанда, М.Гартмана, Е.Гусерля, В.Дільтея, Г.Зіммеля, Р.Кронера, Е.Кассіра, О.Лосєва, Г.Рікєрта, А.Тойнбі, П.Флоренського, С.Франка, А.Швейцера, О.Шпеглера, К.Яспєрса та ін. У вітчизняній філософії освіти розробка аксіологічної проблематики здійснюється В.Андрущенком, М.Бровком, Л.Губерським, І.Зязюном, В.Кременем, В.Кущерцем, М.Култаєвою, М.Михальченком, В.Огнев'юком та ін.

У вітчизняному та зарубіжному науковому просторі до аксіологічних проблем зверталися такі відомі психологи та педагоги, як Б.Ананьєв, Г.Балл, М.Боришевський, І.Бєх, Л.Виготський, А.Волошин, П.Гальперін, М.Драгоманов, Р.Інґлхарт, Л.Кандилович, Г.Костюк, С.Максименко, В.Моляко, Р.Мей, О.Невмержицька, І.Огієнко, Г.Олпорт, К.Роджерс, М.Рокич, С.Русова, Ю.Пєлєх, В.Семиченко, Л.Смірнов, В.Сухомлинський, К.Ушинський, Б.Федоришин, О.Шєстопалюк, К.Юнг, Т.Яценко та ін.

Мета статті полягає в розкритті науково-педагогічних засад розвитку професійних цінностей майбутніх учителів в умовах педагогічного ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Система ціннісних орієнтацій суспільства в цілому і кожної особистості зокрема нині зазнає суттєвих змін, які вимагають перегляду аксіологічних пріоритетів, переосмислення світогляду та норм моралі. Аксіологічні засади освіти на конкретно-історичному етапі розвитку суспільства формують освітньо-виховну парадигму, яка задає напрям, цілі діяльності освітньої спільноти, а також методи їх реалізації [5]. Нині в суспільстві обговорюється нова система цілей освіти, відроджується традиція ставлення до особистості як до найвищої цінності, наголошується на необхідності повернення в навчально-виховний процес ідей природовідповідності, культуровідповідності виховання, індивідуально-особистісного розвитку тощо. Ці тенденції вказують на те, що одним із основних методів проектування систем освіти та виховання стає ціннісний підхід. Переважна більшість дослідників убачає в цінностях феномен суспільного буття та суспільного ідеалу саме в особистісній формі, тобто на рівні індивіда, індивідуального. Цінність розглядається як певне узагальнююче поняття, в якому знайшли відображення процеси становлення й розвитку людської особистості, формування її духовного світу, мети життя і поведінки.

Аналіз наукових досліджень дозволив з'ясувати, що цінність — це найважливіша складова внутрішньої культури, яка виражаючись в особистісних установках, властивостях і якостях, визначає ставлення людини до суспільства, природи, інших людей, самої себе [6, с. 14]. Ця категорія широко використовується у філософській, психолого-педагогічній та соціологічній літературі та вказує на людське, соціальне і культурне значення певних явищ дійсності. Природу цінностей, їх місце в реальності та структуру ціннісного світу, тобто зв'язок різних цінностей між собою, соціальними і культурними чинниками та структурою особистості, вивчає аксіологія (теорія цінностей). У межах наукових розвідок розглядаються цінності, які витримали випробування часом, увійшли в систему цінностей суспільства, утворюючи його фундамент, базис його соціального регулювання, тобто загальнолюдські цінності. Ці цінності зберігаються і передаються від покоління до покоління, переходячи від одного типу суспільства до іншого [1; 2; 4].

Для галузі вищої освіти важливим є інтеріоризація, освоєння студентом як загальногуманістичних, так і *професійних цінностей* — орієнтирів, особистісних установок, властивостей та якостей, на основі яких майбутній фахівець вибирає, освоює та виконує професійну діяльність. Професійні цінності характеризуються мірою домінування, усвідомленості й мінливості та лежать в основі аксіологічного підходу до професійної підготовки фахівців. Тобто, складаючи ядро професійної самосвідомості, професійні цінності відображають суб'єктивне ставлення студента до майбутньої професії та виступають необхідною умовою саморозвитку і самореалізації. Вченими виділені групи професійних цінностей, які породжуючи одна одну, утворюють аксіологічну модель, що містить термінальні цінності (цінності-цілі) та інструментальні цінності (цінності-засоби), які, своєю чергою, поділяються на цінності-відношення, цінності-якості та цінності-знання.

Формування і розвиток професійних цінностей у майбутніх фахівців розпочинається з моменту вибору й оволодіння професією, триває впродовж усієї трудової діяльності та передбачає: усвідомлення своєї приналежності до певної професійної спільноти; зміну ставлення до себе як професіонала; зміну внутрішніх, суб'єктивних професійних ідеалів; зміну критеріїв вибору професії; знання про власні сильні та слабкі сторони, шляхи вдосконалення, вірогідні зони успіхів і невдач тощо.

Щодо проблеми розвитку професійних цінностей майбутніх учителів, варто зазначити, що система педагогічної освіти нерозривно пов'язана з формуванням нового покоління майбутніх громадян України, зважаючи на інтенсивний вплив глобалізаційних процесів у сучасному світі. На відміну від розвинених країн світу вітчизняна педагогічна вища освіта все ще залишається достатньо консервативною і централізованою, тому сьогодні важливо зламати усталені стереотипи і підходи завдяки: 1) демократизації (децентралізації управлінських рішень, доступності, суб'єктно-суб'єктному та індивідуальному підходам до процесу навчання, дотриманню принципу інваріантності та варіативності, широкому впровадженню елективних курсів тощо); 2) зміні академічного світогляду, коли перевага надається швидкій трансформації галузевих стандартів педагогічної освіти, удосконаленню освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних програм, навчальних планів і програм дисциплін, а головне — діагностуванню та прогнозуванню освітньої практики на ближню, середню та дальню перспективи; 3) поширенню нової парадигми — освіти впродовж усього життя, у т.ч. в умовах післядипломної, дистанційної та інших форм і видів фахової перепідготовки; 4) випереджувальному характеру навчання, що дозволяє випускникам бути лабільними, еластичними, перспективними, відповідальними за своєчасне реагування на зміни в освітній сфері, пов'язані як із суспільним запитом, так і науково-технічним прогресом; 5) інтеграції навчальних дисциплін, яка передбачає поєднання професійних знань, умінь і ціннісних орієнтацій, особистого розвитку та суспільно значущої функції вчителя;

б) диверсифікації, яка дозволяє розвинутися новим моделям педагогічної освіти в аксіологічному напрямі.

На основі характеристики суспільно-політичних, економічних і соціокультурних змін, що відбулися в Україні наприкінці ХХ — початку ХХІ ст., аналізу динаміки соціальних очікувань та ціннісних пріоритетів студентства, виявлено загальні тенденції розвитку вітчизняної педагогічної вищої освіти:

1) створення загальноєвропейського простору вищої педагогічної освіти відповідно до положень Болонської декларації;

2) інноваційність освітніх галузевих стандартів підготовки вчителів, а також навчальних програм, методів, форм і змісту професійного навчання;

3) впровадження компетентнісної, діяльнісної та особистісно орієнтованої парадигм професійного навчання майбутніх педагогів;

4) орієнтація професійної підготовки вчителів на неперервний освітній процес упродовж усього життя;

5) випереджувальний характер професійної підготовки студентів та її спрямованість на самостійну навчально-пізнавальну і практичну діяльність;

6) інформатизація вищої педагогічної освіти та використання комп'ютерно-орієнтованих засобів та інноваційних форм професійного навчання;

7) підвищення рейтингу знань, умінь і навичок, а також рівня сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх учителів у процесі професійної підготовки.

З-поміж названих загальних тенденцій виокремлено, конкретизовано та схарактеризовано найбільш значущі, які екстраполюються у провідні тенденції розвитку професійних цінностей майбутніх педагогів, а саме: 1) гуманізація змісту навчання і виховання; 2) компетентнісний та інтегративний підходи до професійної підготовки; 3) інформатизація і комп'ютеризація навчального процесу. Принцип *гуманізації* передбачає, що у процесі формування професійних цінностей студентів педагогічних ВНЗ доцільно акцентувати увагу на актуалізації знань, емоцій, відчуттів, які закріплюють гуманістичне спрямування особистості, розвивають почуття відповідальності та самооцінки вчинків, вміння професійно оцінювати дії у різних ситуаціях й аналізувати їх, робити власні висновки, набувати умінь і навичок адаптації до нових суспільних відносин. Визначено педагогічні засади застосування *компетентісного підходу* до формування професійних цінностей майбутніх вчителів: моделювання у навчальному процесі функціональної професійної діяльності вчителя у контексті цілісного сприйняття навчально-виховних процесів в освітній галузі; інтеграція професійного навчання і педагогічного процесу в школі на засадах чітко визначених форм співпраці; системне самостійне розв'язання індивідуальних професійних завдань з метою забезпечення сформованості професійних цінностей. Принцип *інтеграції* щодо формування професійних цінностей вчителів передбачає: виявлення передумов і використання інструментарію інтеграції як засобу формування професійних цінностей; встановлення логічних взаємозв'язків між традиційними методами навчання і виховання та інноваційними методиками формування професійних цінностей майбутніх педагогів; формування неперервного ланцюжка: знання-цінності — ціннісні переконання — професійні дії на основі ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя.

За останні роки результати інформатизації та комп'ютеризації вищої педагогічної освіти кардинально відобразилися на усій діяльності навчальних закладів, радикально змінивши процес фахової підготовки. Нині в педагогічних ВНЗ діють такі напрями використання у навчальному процесі засобів ІКТ: навчання за допомогою автоматизованих систем (інформаційних, моделювальних і навчальних); постановка і розв'язання завдань на комп'ютері; навчання професійно застосовувати нові ІКТ в обраній сфері професійної діяльності (залежно від напрямку підготовки, спеціальності та кваліфікації); використання комп'ютера та інтерактивної дошки (наприклад, SMART Board IWB) як дидактичного засобу для динамічного моделювання різних об'єктів і

процесів, поліпшення наочності і зображальності при викладі навчального матеріалу тощо. Педагогічно доцільне використання ІКТ дає змогу виявити та підсилити інтелектуальні можливості студента, активно діючи на його пам'ять, емоції, мотиви, інтереси, створює умови для перебудови структури його навчально-пізнавальної діяльності, а також, завдяки використанню різного виду інформаційних ресурсів з педагогічного фаху, впливає на розвиток етико-моральної структури, професійних цінностей особистості.

Системний підхід до наукового пошуку дозволив з'ясувати філософсько-методологічне підґрунтя формування професійних цінностей майбутнього вчителя: 1) виникнення нової якості у процесі формування професійних цінностей, що забезпечує нові можливості розвитку особистості та культури майбутнього педагога; 2) відповідність методологічним принципам об'єктивності, науковості, наступності і т.ін., а також новим методологічним підходам — діяльнісному, компетентнісному, особистісно зорієнтованому, інтегративному, аксіологічному тощо; 3) послідовне формування та розвиток професійних цінностей на основі принципу неперервності професійної освіти «упродовж усього життя»; 4) забезпечення різнобічного впливу на формування професійних цінностей майбутнього вчителя та їх взаємозв'язку у навчальній та професійній діяльності.

Сформульовано концептуальні засади формування системи професійних цінностей майбутнього вчителя:

1) виявлення й урахування чинників впливу на формування професійних цінностей студентів, зумовлених специфікою педагогічної діяльності;

2) забезпечення ґрунтовності результатів набуття студентами аксіологічних знань як основи ціннісних орієнтацій в освітній галузі та житті;

3) використання виховних можливостей змісту усіх навчальних дисциплін (гуманітарних та соціально-економічних, природничо-наукових і професійно-практичних дисциплін) та наповнення їх елементами аксіологічного змісту;

4) поєднання можливостей аудиторної та позааудиторної навчально-виховної роботи студентів педагогічних ВНЗ;

5) інтеграція аксіологічної та фахової складових як цілепокладаючий чинник у професійній підготовці майбутнього вчителя;

6) неперервність і наступність формування професійних цінностей студентів педагогічного ВНЗ завдяки поетапному їх включенню у систему загальногуманістичних цінностей особистості;

7) розвиток активної професійної позиції на основі аксіологічної складової фахової підготовки майбутніх учителів;

8) усвідомлення майбутніми педагогами власних професійних ціннісних орієнтацій і набуття ними чітких аксіологічних знань в освітній галузі.

Доповненням і конкретизацією філософсько-методологічних підходів та концептуальних засад є педагогічні умови формування професійних цінностей майбутніх учителів:\

1) включення в зміст навчальних дисциплін ціннісно-спрямованих дидактичних матеріалів, пов'язаних з педагогічною діяльністю, орієнтованих на розвиток системи професійно значущих цінностей з урахуванням логіки їх інтеріоризації та завдань професійної підготовки майбутніх учителів;

2) залучення студентів до модельованих ситуацій ціннісного вибору, акцентування уваги на професійно значущих цінностях й усвідомленні професійного обов'язку;

3) створення емоційно насиченого простору взаємодії суб'єктів навчального процесу, що дозволяє реалізовувати механізми інтеріоризації професійних цінностей;

4) включення студентів в оцінно-рефлексійну діяльність у ситуаціях професійно-морального вибору.

Визначено компоненти (знаннєвий, емоційний та особистісний), які характеризують мотиваційний, змістовий та психологічний аспекти формування у студентів досліджуваної якості. Знаннєвий компонент визначається обізнаністю майбутнього вчителя щодо професійних цінностей відповідно до професійних функцій, осмисленням цих цінностей та інтегративними зв'язками цінностей у свідомості студента. Емоційний компонент визначає суб'єктивне почуттєве ставлення та самооцінку аксіологічної складової у професійній діяльності в освітній галузі. Особистісний компонент визначається принципово важливими професійними якостями майбутнього вчителя, зокрема спрямованістю на результат професійної діяльності та процеси постановки цілей цієї діяльності, її мотивацією.

Окреслено можливості трансформації й екстраполяції досвіду формування професійних цінностей на підготовку сучасного вчителя шляхом застосування аксіологічного підходу при розробці змісту навчально-пізнавальної діяльності, використання виховних можливостей навчального процесу та позааудиторної роботи тощо. Зокрема, запропоновано такі рекомендації:

1) скоротити аудиторне навантаження студентів за рахунок інтегративного підходу до формування змісту навчальних дисциплін з обов'язковим включенням аксіологічного компоненту;

2) приділяти більше уваги питанням гнучкості, адаптивності та ціннісної спрямованості набутих студентами інтегративних знань й умінь;

3) докорінно змінити організацію процесу пізнання шляхом зміщення її в бік як розвитку системного творчого мислення, так формування ціннісних пріоритетів студентства;

4) головну увагу спрямовувати на самостійну навчально-пізнавальну діяльність студентів як важливого методу навчання, самоосвіти і саморозвитку, а також на взаємодію викладача та студентів у різнобічній позааудиторній роботі з метою формування творчої особистості;

5) створювати сприятливі умови для активного навчання і виховання, формування у студентів якостей, необхідних педагогу як лідеру й ефективному організатору навчально-виховного процесу в сучасній школі;

б) широко використовувати ІТ-технології, автоматизовані навчальні курси, мультимедійні засоби, які дають можливість для побудови відкритої системи вищої педагогічної освіти, що забезпечує кожному студенту свободу вибору власної освітньої траєкторії, індивідуалізує навчальний процес при збереженні його цілісності й аксіологічної спрямованості.

Висновок. Результати проведеного дослідження свідчать про необхідність пильної уваги до превалюючого використання аксіологічного підходу у навчально-виховному процесі педагогічного ВНЗ. Особлива увага до формування професійних цінностей майбутніх учителів пояснюється необхідністю розглядати цей процес як неперервний і систематичний. У цьому випадку якісна професійна підготовка студентів, які в умовах ефективного розвивального середовища вибирають складніші ціннісні орієнтації, сприяють їхньому особистісному зростанню. Одним з важливих аспектів навчально-виховного процесу є включення майбутнього вчителя в творчу діяльність саморозвитку і самовдосконалення.

Здійснений аналіз наукових праць й освітянської практики дозволяють стверджувати, що механізм розвитку професійних цінностей майбутнього вчителя полягає у цілеспрямованій професійній модифікації індивідуальних особливостей та їхніх проявів, де педагогічна діяльність виступає аксіорегулятором якісних розумово-поведінкових новоутворень у структурі особистості студента. Виокремлено провідні тенденції, сформульовано концептуальні засади, виявлено педагогічні умови розвитку професійних цінностей майбутніх учителів, а також визначено механізми реалізації у вигляді низки пропозицій щодо їх практичного використання.

Література:

1. Каган М. С. Философская теория ценности: учеб. пособие / М. С. Каган; Акад. гуманитар. наук, СПб. гос. ун-т. — СПб. : Петрополис, 1997. — 205 с.
2. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерные реконструкции / Д.А. Леонтьев // Философские науки. — 1996. — №4. — С.15-26.
3. Музика О. Л. Ціннісна підтримка особистісного росту / О. Л. Музика // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. — Серія №12. Психологічні науки: зб. наук. праць. — К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. — № 6 (30). — Ч. II. — С. 232-240.
4. Скотна Н. В. Духовні аспекти становлення фундаментальних цінностей особистості в громадянському суспільстві / Н. В. Скотна // Вища освіта України. — 2004. — № 4. — С. 91-94.
5. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию / В. Слостенин, Г. Чижакова. — М.: Академия, 2003. — 192 с.
6. Ціннісні парадигми освіти / Укл. Н. О. Ткачова. — Х.: Основа, 2004. — 128 с.

У статті виокремлено провідні тенденції, сформульовано концептуальні засади, виявлено педагогічні умови та визначено механізми реалізації процесу розвитку професійних цінностей майбутніх учителів.

Ключові слова: майбутні вчителі, педагогічний ВНЗ, професійні цінності, науково-педагогічні засади.

В статье выделены ведущие тенденции, сформулированы концептуальные принципы, выявлены педагогические условия и определены механизмы реализации процесса развития профессиональных ценностей будущих учителей.

Ключевые слова: будущие учителя, педагогический ВУЗ, профессиональные ценности, научно-педагогические принципы.

The article has made an attempt to choose the basic trends, to show conceptual base, to reveal pedagogical conditions and to determine the mechanism of the process of professional values of future teachers' development realisation.

Key words: future teachers, pedagogical educational establishments, professional values, scientific and pedagogical base.